

TRIJE ČRNI DNEVI IN PRERANI GROBOVI V CRNGROBU

Crngrob (424 m)¹ je razprostrta vas v vzhodnem vznožju Križnogorskega hribovja, nasproti vasi Dorfarje,² obdana s smrekovimi in borovimi gozdovi. Zahodno in severozahodno nad vasjo so z gozdom porasli vrhovi Kovk (584 m) v izgovorjavi domačinov Kolh, Mali Rovt (711 m) in Veliki Rovt (731 m). Na jugozahodu Crngroba teče potok Očenk, ki se steka v Pevenski (Mrzli) potok. S severne strani obdaja vas potok Rengelc, ki se izliva v Suho (Sušico). Na jugovzhodu obdaja Crngrob skienjen smrekov in borov gozd Smrečje, ki prehaja na jugu v niže ležeče ilovnate dobrave, imenovane Gorajte.³

Nekoč je bil Crngrob znana božja pot. Slovita crngrobska cerkev Marijinega oznanjenja, nastala je že v romanski dobi, je danes kulturnozgodovinski spomenik Slovenije prvega reda. S Crngroba je lep razgled na Sorško polje in Grintavce. Posebno daleč seže pogled z mogočnega in visokega cerkvenega zvonika.

Križnogorsko - Sentjoško hribovje je že zgodaj postalo priljubljeno shajališče delovnih ljudi, ki so med obema vojnama iskali pota do svojih socialnih pravic. Dne 20. septembra 1936 se je na primer v Crngrobu v bližini cerkve na skrivnem posvetu zbralo 150 kranjskih in škofjeloških delavcev.⁴

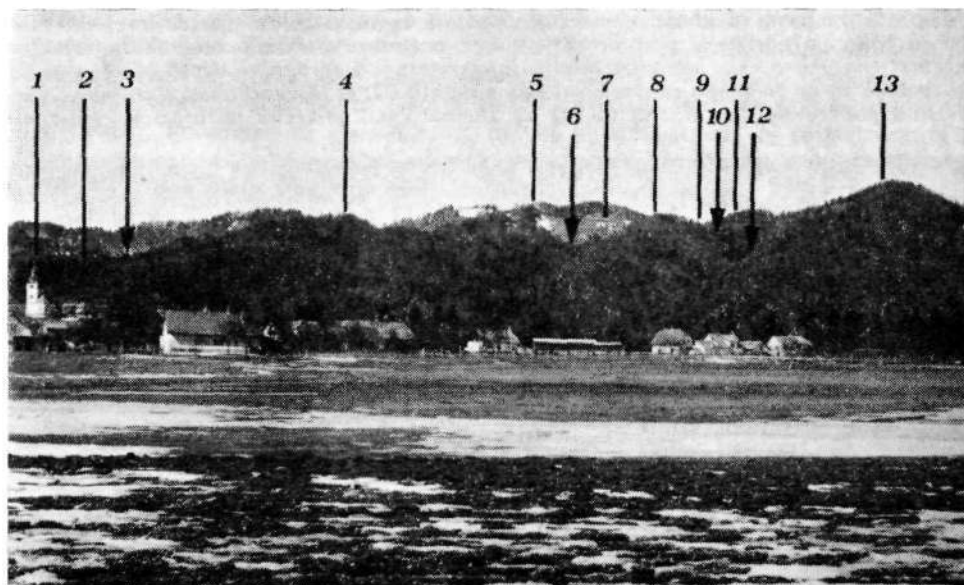
Mimo cerkve vodi najkrajša pot na Planico⁵ (750 m), vas, ki leži v Križnogorskem hribovju⁶ nad Crngrobom. Ta pot je bila med drugo svetovno vojno ena najbolj uporabljanih hribovskih poti partizanskih vojaških enot na prehodu iz predalpskega gorskega sveta (Jelovice, Škofjeloškega pogorja) na Sorško polje. Številne enote so hodile sem rušit električne vode, prometne zveze, napadat nemške ter domobranske postojanke in mobilizirat nove borce. Po tej poti so iz ravninskih vasi gonili živino, nosili in vozili živež, ki ga je dovažala vojaškim partizanskim enotam posebna transportna četa,⁷ nastanjena v neposredni bližini Križnogorskega hribovja (Jablenovici, Hrastniku, pri Sv. Mohorju). Crngrob je bil dolgo shajališče aktivistov in partizanov, političnih delavcev škofjeloškega okrožja. Toda partizanske poti in shajališča zaradi pogostih pohodov niso ostala skrita domačim izdajalcem. Zato je na območju Crngroba in Planice prišlo do številnih napadov Nemcev in domobrancev; v le-teh je padlo mnogo sovražnikov pa tudi mnogo partizanov.

SMRTONOSNI STRELI NA MARKOVI RAVNI IN GRIČU

Prvi črni dan: 5. marec 1944

Dve leti po ostrem in hudem spopadu v Rovtu⁸ nad Crngrobom, kjer je padlo 27. marca 1942. leta petnajst mladih partizanov Selške čete, med njimi Stane Žagar (član glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske ter poveljnik gorenjskega štaba, komandir Selške čete Matija Udvinc-Vajs in devet nemških policistov), je bil Crngrob ponovno prizorišče napada močne nemške policijske enote na malo skupino partizanov — terencev, ki so, ne da bi se zavedali, stopili na izdano ozemlje. Tudi tokrat je bil na delu izdajalec iz sosednje vasi na Sorškem polju. Ob napadu nemških policistov, 5. marca 1944, je zato ugasnilo življenje mlade Slavke Zorman iz Ljubljane. Nekoliko nižje si je težko ranjeni Franc Kalan iz Pevna prav tedaj sam vzel življenje. Smrt dveh partizanov pade v čas, ko sta se blizu Skofje Loke zadrževala 3. in 4. bataljon Prešernove

brigade. Prvi bataljon je že od 23. februarja⁹ dalje mobiliziral novince na levi strani Save in jih v dveh transportih s pomočjo Gorenjskega odreda in drugih dveh bataljonov odpravil na Cerkljansko. Dve enoti 3. bataljona Prešernove brigade sta medtem izvajali po Sorškem polju in Škofji Loki vojaške in diverzantske napade. Dne 3. marca ob devetih zvečer¹⁰ se je vod 3. bataljona s 25 prostovoljci pod vodstvom Lenarta približal glavnemu vhodu vojašnice v Škofji Loki in ubil 6 nemških vojakov. Zvečer istega dne¹¹ je drugi vod istega bataljona miniral orožniško in transformatorsko postajo v Žabnici. Ponovno se je 4. marca¹² zvečer vod 3. bataljona spopadel z močno sovražnikovo patroljo ob vstopu v Škofjo Loko. Enote Prešernove brigade so od 4. februarja, ko so prišle na območje Sv. Mohorja, Planice in Lavtarskega Vrha,¹³ nenehno napadale in vznemirjale sovražnika. V nedeljo 13. februarja 1944¹⁴ so prišli na Lavtarski Vrh v Prešernovo brigado aktivisti s škofjeloškega območja, kjer so se dogovorili o večernem odhodu v Žabnico. Se istega dne ob pol devetih zvečer je prvi bataljon brigade prišel v Žabnico. Noč je bila jasna, svetil je mesec in pihal je dokaj močan veter. Del borcev prvega bataljona je obkolil nemško orožniško postajo (25 mož), da so ostali borci bataljona s terenci lahko brez motenj, sporazumno s kmeti, pobirali hrano in živino. Iz Žabnice je bilo to noč odpeljano 36 glav goveje živine in 5 konj. Pri Waldkirchnerju (doma je bil iz severne Nemčije), ki je po aretaciji Danice Jeruc od junija 1942 do junija 1944, dokler ga domobranci in gestapo niso izselili zaradi ustanovitve postojanke, obdeloval Miklavževo kmetijo (ca. 45 ha) in redil večje število govedi in konj, so partizani ta večer izvedli prisilni odvzem živine in ostalega. Vlomiti so

Panoramski posnetek Križnogorskega hribovja s Sorškega polja, levo spodaj Dorfarje, desno Sutna, 1 — Crngrob; 2 — Markova raven; 3 — Pevenska grapa; 4 — Kovk (586 m); 5 — vrh Planice (823 m), kjer je stala cerkev sv. Gabrijela; 6 — Dorfarška grapa; 7 — naselje Planica (750 m), za njo med Srednikovo in Korenovo grapo Lavtarski Vrh (740 m); 8 — Srednji ali Špičasti vrh, imenovan tudi »Pošpoh«; 9 — preval Trate (726 m) med Pevensko in Korenovo grapo; 10 — grapa Ošovca se konča na istoimenskem sedlu (653 m) med Velikim in Malim Rovtom; 11 — Veliki Rovt (756 m); 12 — grapa »Mirnpoh« je zahodni vrhnji krak Sutenske (Sutnarske) grape; 13 — Mali Rovt (711 m)

morali skozi okno v prvem nadstropju. Nемеc je imel namreč okna in vrata v pritličju utrjena. Pri njem so našli puško in štiri kragujevske bombe. Zasegli so mu deset glav goveje živine in dva konja. V Žabnici so partizani gospodarili štiri in pol ure tako rekoč pred vrati žandarmerijske postaje. Ko so zapuščali Žabnico, so bili vsi obloženi z vsem mogočim blagom in hrano. Nazaj na Lavtarski Vrh so borci prispeli v ponedeljek 14. februarja 1944 ob pol treh zjutraj. Ta pohod je izredno dobro uspel in povečal jezo pri Nemcih. V torek 22. februarja¹⁵ je 2. bataljon vdrl v Stražišče in uničil kino dvorano. V noči od 27. na 28. februar pa sta Gorenjski odred in Transportni vod Okrožne gospodarske komisije za Škofjo Loko v Crngrobu in v njegovi okolici pobirala živino in jo prek Planice odgnala na Stirpnik v Selški dolini.¹⁶

Po vseh teh dogodkih so Nemci gotovo čutili, da je v njihovi neposredni bližini večja, dobro oborožena vojaška partizanska enota. Zaman so jo iskali ves mesec do 5. marca 1944. V noči od sobote na nedeljo, to je od 4. na 5. marec, je na novo zapadlo 10 do 15 cm snega.¹⁷ Izdajalske snežne gazi so čez dan kazale smeri, v katerih so se premikali partizani ponoči. Pri poizvedovanju o partizanih so Nemcem uspešno pomagali plačani domači ovaduhi. Dobro so poznali kraje in običajne partizanske poti.

Kako so nemške zasedbene oblasti na Gorenjskem pospeševale ovadustvo, je razvidno iz prevoda odredbe komandanta žandarmerije z dne 15. in 22. januarja 1942, ki se skupno v prevodu glasi: »Na podlagi ukaza višjega SS (Schutz Staffel slov. zaščitni odred) in policijskega vodje v vojnem okrožju XVIII z dne 15. januarja 1942 in ukaza štaba varnostne policije za Jugovzhod z dne 13. januarja 1942 naročam svojim žandarmerijskim postajam naslednje glede ustvarjanja mreže nemških zaupnikov. Poleg poročevalske službe SD (Sicherheitsdienst, slov. varnostna služba — op. MM) mora vsaka žandarmerijska postaja zgraditi lastno mrežo zaupnih mož, ki jo bodo po najkrajši poti preskrbovali z vestmi. Poročila o bandah morajo biti sestavljena točno. Le hitro in takojšnje ukrepanje ima lahko uspeh. Denar je na razpolago in se ga lahko zahteva pri komandantu SIPO (Sicherheitspolizei, slov. varnostna policija — op. M. M.) in SD na Bledu. Vesti je treba pošiljati na policijski

Topografska skica označuje kraj dogajanj v zvezi s člankom

varnostni štab Südost na Bledu in sočasno uradu SIPO in SD, ki odredi poizvedovanje o sporočenih podatkih svojih zaupnikov. Zaupnike je za njihova poročila treba takoj nagraditi. Za zelo uporabna poročila se lahko dajejo tudi večje vsote (100 RM in več).«¹⁸

Ovaduhe so zasedbene policijske oblasti tudi z javnimi tiralicami spodbujale k pospeševanju izdajstva. Tako so že v januarju 1942 na primer razpisali 20 000 RM nagrade, kdor bi izročil Alojza Pečnika ali 5. februarja 1942 za Stanka Bečana 3000 RM itd.

Prvi bataljon Prešernove brigade, okrepljen z eno četo drugega bataljona, se je po 11-dnevni mobilizaciji na levi strani Save 5. marca 1944¹⁹ vračal čez smledniški most, skozi Dobrave, Žabnico, Dorfarje, Crngrob in čez Planico na Stirpnik v Selški dolini z 71 novinci in z večjimi količinami hrane. Raztegnjena partizanska kolona, dolga 400 do 450 m, se je že precej utrujena pomikala skozi Dorfarje okoli šeste ure zjutraj in jo je tu že lovil dan. Vreme je bilo oblačno, mrzlo in veter je raznašal suh sneg. Bataljon je z novinci puščal za seboj v novo zapadlem snegu široko, dobro vidno sled. Skozi Žabnico, kjer je bila dokaj močna nemška orožniška postaja (25 mož), je kolono vodila Frančiška Oman-Fikova²⁰ iz Žabnice. V Crngrobu so se novincem, ki jih je vodil prvi bataljon Prešernove brigade, pridružili še novinci,²¹ ki so jih to noč mobilizirali terenci pri Sv. Duhu. Pri cerkvi je bataljon počival, poveljniki pa so se za ta čas namestili v mežnariji pri Alojzu Masterlu in cerkovniku Francu Masterlu. Jože Logonder-Babenk iz Crngroba, ki je bil tedaj star 11 let, se še živo spominja belega konja, ki ga je jahal komandant bataljona.

V Crngrobu, kjer se začenja vzpon na Planico (750 m), je bataljon ob sedmih zjutraj pustil zaščitnico šestih mož, ki naj bi ga varovala pred morebitnim napadom Nemcev. Vodstvo bataljona je menilo, da se bo kolona, obložena z živežem, zaradi že opravljene dolge poti pomikala v hrib veliko počasneje kot po ravnini. Neoboroženi novinci so pomenili za bataljon prav gotovo dodatno odgovornost. Potem ko so presodili, da ni več nevarnosti, da bi Nemci dohiteli glavnino bataljona, se je zaščitnica nekaj po osmi uri umaknila iz zasede na domačijo Jurija Logondra, po domače »Babenka«, pod crngrobsko cerkvijo.

Partizani so že zajtrkovali, ko je stopil v hišo domačin — nemški vohljač iz Dorfarjev. Sledil je široki gazi od svojega doma do Crngroba. Od Babenka se je odpravil poizvedovat še k sosedu, kjer je imel sestrično. Ta mu je potožila, da so ji partizani vzeli dve leti starega junca, kar je pri njej gotovo povzročilo nejevoljo, pri vohljaču pa dodatno jezo na partizane. Po pripovedovanju Franca Masterla (1934), ki je tedaj stanoval v crngrobski mežnariji skupaj s svojo sestro Anko, očetom Alojzom in materjo Ivano, obstaja o osebi izdajalca v Crngrobu tudi naslednja različica: V spremstvu mitralješke trojke se je s poti na Planico dopolne vrnil v Crngrob partizan, ki je pripadal bataljonskemu poveljstvu in ki je bil zjutraj ob počivanju pozabil na klopi v mežnariji svojo sestro Anko, očetom Alojzom in materjo Ivano, obstaja o osebi izdajalca Izdajalec, ki so mu domačini pravili Tabrezovski Matevž, je tako mogel pri cerkvi videti še te štiri partizane, kar vse je dajalo videz, kot da je Crngrob poln partizanov tako v spodnjem kot v zgornjem delu vasi. Prav tako se France spominja hitrega in bistrrega ukrepanja njegove matere po jutranjem odhodu bataljonskega poveljstva iz mežnarije. Takoj je začela ribati lesena tla v hiši govoreč: »Švabi najprej pogledajo na tla in šele nato vprašajo, če je bilo tu kaj banditov.« Sinu Francetu pa je naročila, da mora takoj presmučati vso okolico mežnarije in tako zakriti partizanske stopinje, ki so vodile v mežnarijo.

Crngrobska cerkev (424 m) z mežnarijo; desno zgoraj Markova raven, kjer je bil 5. marca 1944 dogovorjeni sestanek; spodaj Markova domačija; na jasi desno v gozdu je bil ta dan težko ranjen Franc Kalan. Foto M. Masterl

V Crngrob se izdajalec ni napotil zaradi sestrične, tja ga je vlekla radovednost, kdo je pustil zjutraj v snegu blizu njegove hiše tako široko gaz in kam ta vodi. Na pozvedovanje sta ga gnali nekdanja žandarska vnema in tedanja slepa privrženost Nemcem. Bil je pravi žandar in še nemčur povrhu. Že pred vojno, ko je hodil na delo v Avstrijo, se je rad oblačil po njihovo. Domačini, ki so ga poznali, vedo povedati, da je med okupacijo »otročje neumno« oboževal Nemce. Po vsej verjetnosti je moral slišati jutranji mimohod partizanske kolone, saj jih je pot vodila skoraj mimo njegove hiše. Prav gotovo je v jutranjem snegu tudi zapazil široko gaz. Po obisku na obeh kmetijah v Crngrobu se je vrnil v Zabnico, kjer je orožnikom sporočil, da so v Crngrobu partizani.²² Seveda so takoj zabrneli telefoni. Orožniki so obvestili pristojni 181. rezervni policijski bataljon in posebno smučarsko enoto z Bleda, izurjeno za bojevanje s partizani v snegu, da so na sledi večji partizanski vojaški enoti v Crngrobu. Tako kot pred dvema letoma v Rovtu so se Nemci tudi tokrat zbrali v Žabnici in od tod pričeli obkoljevati Crngrob,²³ kamor so pričeli s severa in z juga prodirati okoli štirinajste ure. Prva skupina policistov je prodirala po Pevenski grapi navzgor, druga pa po poti, ki vodi iz Spodnjega Bitnja, mimo Rdečega mlina in od tod proti jugu čez Brinov hribec, da so prek Jirška prišli v Crngrob.²⁴ Policisti in izdajalec so bili odeti v bele zaščitne halje. Iz Pevenske grape so se policisti pod Kovkom povzpeli na pot, ki vodi s Planice v Crngrob²⁵ in se pričeli spuščati navzdol proti Crngrobu. Tako naj bi presekali partizanom umik v smeri Planice. Vse dokler niso stopili na planiško pot, so bili prepričani, da so partizani še vedno po hišah in gospodarskih poslopih v Crngrobu.

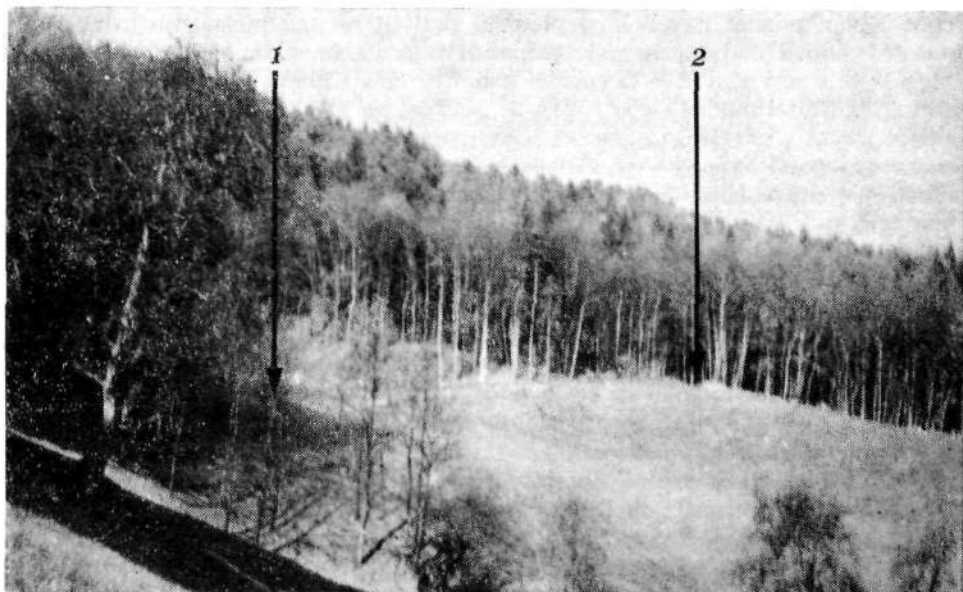
Veliko število policistov (okoli sto), ki so sodelovali pri obkoljevanju Crngroba, izključuje dosedanje zmotno mnenje, da je bil predvsem izdan kraj nameravanega popoldanskega sestanka štirih partizanov in aktivistke iz Škofje Loke. Prihod tako močne policijske enote na to območje je bil verjetno po-

sledica prejšnjih vojaških akcij tretjega bataljona Prešernove brigade, jutranjega mimohoda prvega bataljona z 71 mobiliziranci in njegovega izdajstva. V območje, ki so ga policisti obkolili po odhodu bataljonske zaščitnice, je malo pred popolno zaporo obroča na zahodni strani že vstopila skupina štirih partizanov — terencev, ki so imeli ta dan dogovorjen sestanek z Milko Oman-Martom,²⁶ aktivistko iz Nove vasi, sedaj Frankovo naselje. Sestanek naj bi bil ob treh popoldne na Markovi ravni (470 m), osem minut hoje od crngrobske cerkve po poti proti Planici. Sestanek je sklical Tine Završnik-Zdravko, Buhov iz Virmaš. Tedaj je bil član Okrožnega komiteja komunistične partije za Škofjo Loko in odgovoren za Skoj v IV. in V. političnem rajonu, ki je obsegal naselja Sorškega polja in tudi Trato ter Novo vas.²⁷ Z Milko Omanovo se je nameraval pogovoriti o zavarovanju in o ostalih pripravah za skorajšnjo mobilizacijo novih borcev na Trati in v Novi vasi, ki naj bi jih mobilizirali terenci z eno izmed enot Prešernove brigade, ki so bile tedaj še na območju občine Škofja Loka (Lavtarski Vrh, Stirpnik).

S prihajajočo pomladjo je namreč naraščala tudi dejavnost partizanske vojske po vsej Sloveniji. Le-ta se je pripravljala na odločilne boje z nemško politično in policijsko zasedbeno oblastjo. Za kraj sestanka so izbrali nedeljo in Crngrob kot priljubljeno izletniško točko Ločanov in tujcev. Zato ljudje, ki so prihajali v Crngrob ob nedeljah, niso vzbujali posebne pozornosti.

Najdaljšo pot iz zavetišča pod Planico do dogovorjenega mesta so morali opraviti:²⁸ Tine Završnik-Zdravko (1922—1945), Buhov iz Virmaš, Ivan Plestenjak-Ljubomir (1920—1945), Martinčkov s Form in Franc Hafner, Kuštermanov z Grenca.

Iz partizanske karavle Micka, oddaljene od dogovorjenega mesta sestanka le slabe pol ure hoda, sta prišla:²⁹ Slavka Zorman (1919—1944), ki je iz tovarne

Crngrob: 1 — mesto, kjer je bil težko ranjen Franc Kalan; 2 — mesto, kjer si je sam vzel življenje, in hkrati kraj, kjer so bili do leta 1945 skupaj pokopani Slavka Zorman, Franc Kalan in Ivan Lužan. Foto M. Masterl

Šešir poznala Milko Oman, in Franc Kalan-Fazan oziroma Drago (1921—1944), Omanov iz Pevna, ki je poleg terenskega dela bil še kurir.

V karavli »Micka« so to popoldne ostali še:³⁰ Ivan Hafner-Jado, Križajev od Sv. Duha, Špela Sovre iz Škofje Loke in Janko Ziherl-Digučk — Lušinov od Sv. Duha. Karavla »Micka« je bila na levem pobočju Pevenske grape pod Kovkom oziroma pod planiško potjo. Policisti, ki so prodirali po Pevenski grapi, so se le kakih 30 m pod karavlo obrnili proti Crngrobu; zato je niso odkrili.

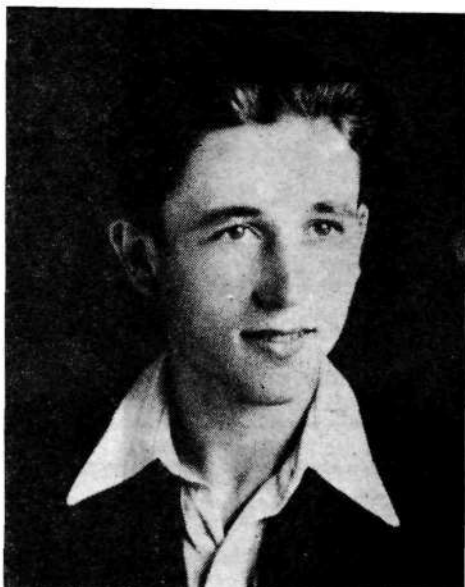
Iz Nove vasi pri Škofji Loki sta 5. marca 1944 okoli druge ure popoldne odšli na dogovorjeni sestanek Milka Oman-Marta, delavka v tovarni klobukov Šešir v Škofji Loki, in Mara Zorman-Zdenka iz Ljubljane, Slavkina sestrična, prav tako delavka v Šeširu. Ko sta se okoli tretje ure vzpenjali od crngrobske cerkve po poti na Planico, so se skoraj sočasno z nasprotne zahodne strani pojavili na prav tej stezi tudi prvi policisti.³¹ Oboji so bili presenečeni. Partizani, ki so čakali na dogovorjenem kraju sestanka, niso pričakovali, da bodo Nemci prišli navzdol po planiški poti. Na Planici se je po celonočni hoji utaboril prvi bataljon Prešernove brigade. Terenci, posebno Tine Završnik, ki je prišel s Križne gore oziroma Planice, so bili prepričani, da imajo varen hrbet. Policisti pa so bili iznenadeni, ko so naleteli na partizane, saj so ob vstopu na planiško pot po sledih ugotovili, da so se že pred njimi umaknili iz obroča, ki so ga zapirali. Prva je Nemce opazila Milka,³² ki jim je prihajala nasproti. V gozdu so bile bele halje policistov dobro vidne. Zavpila je: »Švabi!« Naglo se je zasukala, stekla navzdol proti Crngrobu in srečno ušla. Rafali strojníc policistov, ki so vstopali s severne strani, namenjeni Omanovi, so na srečo našli svoj cilj v Pšavenkovi češnji,³³ ki so jo morali pozneje posekati, ker se je začela sušiti. Ob svarilnem vzkliku Milke Oman je na Markovi ravni že zaregljala smrtonosna brzostrelka. Policist — »junak« je iz neposredne bližine ubil neoboroženo Slavko Zorman. Zadel jo je v glavo in bila je takoj mrtva. Ob tem strelu se je Franc Kalan pognal navzdol po planiški poti in se nad mežnarijo usmeril na sever. V globeli nad Markom je pribežal iz gozda na plano. Eden izmed policistov je iz smeri Markove drvarnice zadel Franca Kalana v trebuh in ga težko ranil. Z zadnjimi močmi se je Kalan še povzpел na Markov grič in si na njegovi severni strani s strelom v glavo vzel življenje, da bi ga Nemci ne ujeli živega.³⁴ Druga dva partizana — Tine Završnik in Ivan Plestenjak — sta se ob rafalu brzostrelke pognala na južno stran, navzdol v Očenkovo grapo in ušla policistom brez ran. Kdaj je Markovo raven in skupino čakajočih partizanov zapustil Franc Hafner, Kuštermanov z Grenca, ni znano. Po vsej verjetnosti se je še pred prihodom policistov odpravil k Marku, kjer je imel strica. Sledi, ki jih je Kuštermanov Franc puščal v snegu, ko je šel na celo od mežnarije v spodnji del vasi, so opazili policisti. Najprvo so pestili Babnika, da ima nekoga skritega v hiši. Po opravljeni hišni preiskavi so odšli še k sosedu Marku. Skritega Franca Hafnerja sicer niso odkrili in se je po njihovem odhodu vrnil na Križno goro. Odkrili pa so v gospodarskem poslopju skrinjo s suhim mesom, ki so ga baje nato zaplenili.

Minka Masterl, poročena Jamnik, doma iz Crngroba, se je prav med policijskim napadom vračala iz Dorfarjev domov. Policist ji je ukazal, naj stopi v sneg poleg odtisov čevljev, ki jih je bežeča Omanova puščala v snegu. Le tako se je prepričal, da Masterlova ni bila bežeča ženska, za katero so streljali.³⁵

Dogodki, ki so se odvijali po zapadlosti novega snega, kažejo, kako izdajalski je bil ta in kako lahko delo so imeli vohljači in policisti, saj jim je bilo potrebno le poiskati sledi v snegu in jim slediti.

Slavka Zorman (1919—1944)

Franc Kalan-Drago (1921—1944)

Padla Slavka Zorman in Franc Kalan s tem sestankom nista imela nobene zveze, saj je Zormanova želela le zvedeti, kaj govore v Šeširju o njenem odhodu v partizane. Franc Kalan, ki bi sicer moral najprej oditi na Križno gorjo, je pred tem pospremil Zormanovo iz zavetišča »Micka« na Markovo raven.³⁶

Slavka Zorman (1919—1944), absolventka trgovske akademije v Ljubljani, je imela takrat 25 let. Med partizane je prišla na Gostečem v četrtek 2. marca 1944 in je bila torej šele štiri dni v partizanih. Doma je bila iz Ljubljane — Male vasi, sedaj Titove ceste; izhajala je iz narodno zavedne železničarske družine. Zaposlena je bila kot uradnica v tovarni klobukov Šešir v Škofji Loki. V prostem času je pomagala v trgovini Molinaro na Peklu, kjer je tudi stanovala. V Crngrob je prišla po kurirski zvezi. Tu je čakala na odhod v Cerkno, kjer naj bi se udeležila tečaja za partizanske učitelje.³⁷ Ob njeni smrti so bili v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau njen oče Peter, brat Peter in njen ožji prijatelj Viko Guzelj iz Škofje Loke, ki ga je njena smrt prav tako kot domače močno prizadela. Pisma, ki jih je Guzelj pisal svoji materi Mariji, kažejo skrb za Slavkin grob, da naj bo vedno vzdrževan in okrašen s cvetjem.³⁸ Njegovo pismo se v prevodu glasi:

Ljuba mati!

Dachau 3 K, 21. 5. 1944

Vaši zadnji dve pismi (od 20. IV. in 5. V.) sem prejel. Na prvo sem Vam hotel že 7. t. m. odgovoriti; ker je bil ravno 25. rojstni dan umrle Slavke, nisem imel nobenega veselja za pisanje. Slavkina smrt me je zelo potlačila. Morebiti Vam bom kdaj pozneje več o tem pisal. Za sedaj Vas prosim, da ob priložnosti poskrbite za ta mladi, vse prezgodnji grob, da ne bo čisto zapuščen in brez cvetlic. Tudi Rozalko Pivk (Krempelnovo — op. MM) prosim, da se za to briga. Slavka pa naj vsem ostane v dobrem spominu.

Iz Slavkine zapuščine naj mi Helena (Lenčka Guzelj, rojena Dagarin — op. MM) ali Marica Zorman kaj prihrani za spomin. Tudi kako njeno fotografijo.

Dachau KZ, den 21. 5. 1944.

Liebe Mutter!

Eure letzten zwei Briefe (vom 20. IV und 5. V) habe ich erhalten. Auf dem ersten wollte ich Ihnen schon am 7. d. M. antworten; da gerade der 26. Geburtstag der verstorbenen Macka war, hatte ich keine Lust zum Schreiben gehabt. Mackas Tod hat mich sehr wieder-gedenkt. Vielleicht würde ich Ihnen später einmal mehr darüber schreiben. Sie jetzt, bitte ich Sie nur nach Möglichkeit für diesen jungen, stillen freundlichen Opal zu sorgen, dass er nicht ganz verlassen und ohne Pflichten

wird. Auch Macka bitte ich mich darum zu kümmern. Macka soll aber allein in guter Erinnerung bleiben.

Ihre Mackas Nachlass soll meine Ludine oder Emma Marie Stumpf von Auda über empfangen. Auch seine schon Postkarten! Fragen Sie den H. Rumbold ob ihm erlaubt das Buch von der Antikentrie zugehändigt hätte. In einem Briefe habe ich Sie für diese Gelegenheit gebeten.

Es freut mich, aber dass sich H. bevor realisiert; sagen Sie der Frau Martha, ich liebe mich dem Marie be-zieht grüßen und wünsche sehr viel Glück

und eine baldige Rückkehr. Herzlich
Audi und Hedi, bin ich froh, dass
auch nicht ohne Zusammenhang zu be-
achten war. Allen beiden auch für die
Zukunft viel Glück! Was macht
Jegataj M. und Guder? Sind dem
Prinz nachgegangen? Schreiben
Sie mir bald und viel!

Ihr letzte Brief vom Opal habe
ich am 20. V bekommen. Guten Dank!
Ich liebe mich grüßen alle, insbeson-
dere besonders aber Frau bzw. Familie.
Hedi, Hedi, Audi, Gertrud, Bona,
Petri, Hedi, Opal und Raimund. Ich
Lieve Mutter, Sie und allen Grüßen
Vika

Postkarte
A. D. Dachau
gepostet

Postcard stamp: Dachau KZ, 21. 5. 1944. Includes recipient name and address fields.

Konzentrationslager Dachau KZ

- 1) Jeder Schutzgefangene darf im Anhang zwei Briefe oder zwei Karten von seinen Angehörigen empfangen und an sie abgeben. Die Briefe an die Gefangenen dürfen nur Lehrer mit L 1 L 4 geschrieben sein und dürfen nur 12 Zeilen betragen. Briefe von Gefangenen ist nur an Gefangene zulässig. Briefe an neue Briefe dürfen nur 1 Zeile betragen. 2) Briefe dürfen nicht abgelesen werden. 3) Gefangene auf Postanweisungen kein gestattet, doch sind dabei keine Karten und Visitenkarten, Postkarten und Gefangenennummer abzugeben. 4) Briefe sind gesteuert durch eine Post durch die Poststelle des K. L. Dachau 1. d. M. 1944. 5) Briefe dürfen durch die Post in den Konzentrationen nicht transportiert werden. 6) Briefpostkarte auf die Zulassung an die Gefangenen sind zwei. 7) Briefpostkarte und Karte und Karten, wenn Konzentrationen sind 10-15-zeilig nicht gestattet. Alle Post die diesen Anforderungen nicht entspricht, wird vernichtet. Der Lagerkommandant

Handwritten address: Frau Guzel Maria, Laak 121, Uteplatz, Wetzlar, O. B. Rhein.

Postcard stamp: Dachau KZ, 21. 5. 1944. Includes recipient name and address fields.

Vprašajte g. Kmetiča, ali mu je Slavka izročila knjigo o klobučarski industriji. V nekem pismu sem jo prosil za to uslugo...

Prisrčne pozdrave vsem mojim

Viko

Franc Kalan, s prvim partizanskim imenom Fazan, kasneje Drago, rojen leta 1921 v Pevnu pri Škofji Loki, je bil sin napredne kmečke družine Franca Kalana-Omana iz Pevna in Frančiške, rojene Hafner iz Dorfarjev.³⁹ Franc Kalan je v Škofji Loki dokončal pet razredov osnovne šole in je nato delal doma na očetovem posestvu. Pred drugo svetovno vojno ni pripadal nobeni politični stranki. S partizani je pričel sodelovati že v letu 1942, saj so bili partizani pri Omanovih v Pevnu skoraj vsak večer. Ko bi moral Franc Kalan v marcu 1943 oditi v nemško vojsko, se je odločil, da bo šel v partizane. Tako se je proti koncu marca 1943 pridružil partizanom in postal terenec v okolišju Pevna — Crngroba. Bil je sodelavec prvoborca Jožeta Zupana-Metoda. Tik pred svojo smrtjo je opravljal poleg terenskega dela še dolžnost kurirja v karavli »Micka«. Svojemu očetu, ki je bil tudi partizan, je večkrat dejal, da se bo raje sam ustrelil, kot da bi prišel živ Nemcem v roke. To obljubo je tudi v resnici izpolnil.⁴⁰

Za vztrajne in zagrizene nemške policiste je bilo dokaj nenavadno, da po uboju obeh partizanov niso več zasledovali prvega bataljona Prešernove brigade. Težko bi bilo policistom pripisovati, da jih je od te namere odvrgla neprijetna ugotovitev, da so brez potrebe ubili mlado, neoboroženo žensko, za drugo pa spustili točo krogel. Prej je verjeti, da so presodili, da nimajo dovolj podatkov, da bi uspeli presenetiti partizane. Iz vojaških specialk in široke gazi jim je bilo jasno, da bodo ob morebitnem spopadu z vojaško partizansko enoto imeli slabše, niže ležeče položaje in da bodo morali napadati navzgor dobro varovane obrambne položaje partizanov na samem planiškem slemenu. Morda so čutili, da jih je premalo in da niso dovolj opremljeni za daljše bojevanje z močnim in dobro oboroženim prvim bataljonom Prešernove brigade.

Spominsko obeležje nad skupnim grobom na Markovem griču v Crngrobu, v katerem so bili dobro leto dni pokopani Slavka Zorman, Franc Kalan in Ivan Lužan. Foto M. Masterl

Na Markovi ravni — mestu dogovorjenega sestanka in kjer je padla Slavka Zorman, je Zveza združenj borcev NOV Zabnica 27. maja 1982 odkrila spomenik partizanom Slavki Zorman in Francu Kalanu (padlima 5. marca 1944) ter Ivanu Lužanu (padlemu 17. avgusta 1944) v Ošovci za Crngrobom. Foto M. Masterl

Sled bataljona, ki je imel s seboj 71 mobilizirancev, so policisti našli naslednji dan v Selški dolini, v katero je bataljon sestopil s Križnogorskega hribovja in se ponovno vzel na Stirpnik v Škofjeloškem pogorju. Od tod so vodile partizanske poti v Martinj Vrh in dalje na Cerkljansko. Tu so ga policisti v ponedeljek 6. marca 1944, okoli četrte dopoldne napadli in popolnoma razbili njegovo tretjo četo, ki je varovala umik glavnini bataljona na boljše položaje na vrhu Slemenca. Bataljon kot celota se zaradi številnih neoboroženih novincev ni mogel in ni smel spustiti v boj.⁴¹

Slavko Zorman in Franca Kalana so tega dne partizani zavetišča »Micka« pokopali v skupni grob na Markovem griču, blizu kraja, kjer je obležal Franc Kalan.

ZLOČIN V OŠOVCI

Drugi črni dan: 17. avgust 1944

Okoli 19. ali 20. avgusta istega leta so k njima v grob pokopali še komaj devetnajstletnega Ivana Lužana-Slavka, ki je bil 17. avgusta 1944 zverinoma ubit v grapi Ošovca⁴² pod Rovtom kot kurir varnostne obveščevalne službe.⁴³

Z razvojem partizanske varnostne obveščevalne službe (VOS) in od 1. maja 1944 dalje vojske državne varnosti (VDV) so bile za njeno hitro in učinkovito delovanje potrebne hitre, zanesljive, lastne kurirske zveze na njenem območju kot z Vosom v sosednjih okrožjih. V prvem četrletju 1944 se je taka potreba ugotovila med drugim med okrožjem Škofja Loka in Kamnik. Ta naloga je zadela dotedanjega kurirja Vosa Antona Ješeta-Zlatka, po domače Blažetovega iz Stare Loke, ki je škofjeloško okolico dobro poznal.⁴⁴

Za vmesno kurirsko postajo med Škofjo Loko in Kamnikom je izbral kot najbolj priročno za obe smeri Križnogorsko hribovje. Prvi prostor za svoje zavetišče so izbrali zahodni gozdni svet Križne gore za Šoštanjem nad Srednikovo grapo. Tu je začela delovati kurirska zveza VOS. Takoj za tem so se lotili gradnje udobnejšega zavetišča v strmem pobočju nad domačijo Srednik, malo pod potjo, ki s Križne gore vodi na Planico in na Lavtarski Vrh. Zavetišče je bilo zgrajeno iz desk in pokrito z lubjem in skoro v celoti vkopano v zemljo. Tu je kurirska skupina dobila svojo kuharico Stanislavo Detela-Hedviko. Sčasoma je kraj te kurirske postaje zaradi bližine poti postal prenevaren. Zlasti se je nevarnost povečala ob spopadu Prešernove brigade na Lavtarskem Vrh in na Planici (16. maja 1944). Po tem vpadu Nemcev v Križnogorsko hribovje so to zavetišče podrli. Deske je Janko Ravnikar-Joženkov s Križne gore zvozil na Planico. Kurirji karavle pa so deske od tod znosili na novo mesto v konec grape Ošovca pod Malim Rovtom. Tu so ob levem kraku Ošovce skoro na ravnem postavili barako in jo pokrili s smrekovim lubjem, ki so ga omajili zaradi varovanja tajnosti v oddaljenem smrekovem gozdu v Hrastniku in ob poti proti Čepuljam.

Izbrani kraj v Ošovci za novo kurirsko postajo VDV je bil zaradi odročnosti dokaj varen in priročen za kurirje v obe smeri, posebno proti Savi. Slabost je bila morda le v tem, da je bilo njegovo lego zlahka opisati (na koncu grape ob levem kraku); to je bilo kasneje usodno za Ivana Lužana-Slavka. V novo zavetišče so se vselili v začetku junija 1944 naslednji:⁴⁵

Anton Ješe-Zlatko (1923) — kot komandir karavle VDV;⁴⁶

Stanislava Detela-Hedvika (1926), doma iz Trnovca v Ločnici, tedaj kot kuharica;⁴⁷

Anton Ješe-Zlatko iz Stare Loke je bil komandir vosovske kurirske postaje v Ošovci

Ivan Lužan-Slavko (1925—1944), Čukov s Šutne kot kurir;⁴⁸

Ludvik Mrgole-Krpan (1926—1945) z Godešča kot kurir;⁴⁹

Franc Potočnik (1922), Povelkov od Sv. Duha kot kurir;⁵⁰

Jože Vidmar (1925—1945), Agatin iz Stare Loke kot kurir;⁵¹

Janko Križaj-Lovec (1909—1944), Krevsov iz Zgornje Senice 23 kot občasni kurir in obveščevalec.⁵²

Njihova naloga je bila prenašati zaupno pošto iz Spodnje Luše v Selški dolini do Zbilj, Praš ali Mavčič oziroma do Save. Zelo nevarna je bila kurirska pot po Sorškem polju, ki jo je s svojim tovarišem moral vsak drugi dan opraviti mladi Ivan. Hedvika in Zlatko se ga dobro spominjata, saj je nosil nemško gasilsko uniformo. Prečkati sta morala dobro varovano gorenjsko železniško progo in glavno cesto Kranj—Ljubljana in cesto ob Savi. Povelkov Francelj od Sv. Duha je pripovedoval, da so običajno v mraku že prišli do Šutne in šli mimo Franceta Stareta-Orla (ta je tudi partizanom strigel lase). Blizu železniške proge Kranj—Ljubljana so vedno hodili sklonjeni, kajti tu so bili občasno na straži tako imenovani »Bahnschutzti« — čuvarji železnice. Pred prestopom proge so varnost poti preizkušali z metanjem kamenja čez progo. Za pot iz Ošovce do Save so potrebovali okoli tri ure.

V Spodnjo Lušo, do mostu pod vasjo, kjer pot kurirjev ni bila tako nevarna, je hodil le po en kurir. V Lušo je kurirska pot iz Ošovce vodila mimo Beča (studenca) pod Planico na preval Trate (med Pevensko in Korenovo grapo) in naprej na Lavtarski Vrh. Prek Hrastnika se je pot spustila na leseni most čez Selško Soro na Luši. Od tod so kurirji dalje hodili po dolini Luše do Spodnje Luše.

Svojo nalogo so opravljali kurirji nepretrgoma štiri mesece, ne glede na vreme ali nevarnost, ki jim je pretila na vsakem koraku od potoka Sušice dalje do Mavčič.⁵³ Občasno je kurirska zveza šla preko Save proti Kamniku čez Smledniški most. Na to zvezo sta do Zbilj hodila skupaj Ludvik Mrgole in Janko Križaj. V tej zvezi je sodeloval tudi Jože Mrgole, brat Ludvika Mrgoleta.

Njihove kurirske poti je pretrgal izdajalec, ki je žabniške domobrance pripeljal pred njihovo zavetišče ali pa jim je natančno opisal njegovo lego. Istega dne so domobranci in orožniki zajeli na Planici kurirja Jožeta Vidmarja in Viktorja Kožmana iz Žabnice. Menijo, da je slednji med potjo izdal kurirsko zavetišče v Ošovci, v katerem sta bila tedaj na srečo le dva kurirja in kamor so 17. avgusta 1944 skrivaj prišli domobranci in žabniški orožniki. Pravočasno in srečno je smrti ušel kurir Ludvik Mrgole. Ivan Lužan je kuhal žgance iz moke, ki jo je prejšnji večer prinesel s sestanka z materjo. Ko so se zavetišču približali domobranci, mu je Jože Mrgole pri vratih zavpil: »Ta beli!« Nesrečni Ivan je poziv vzel za šalo in odgovoril, kaj me strašiš? in tako zamudil pravočasen umik. Poizkusil se je kasneje še rešiti skozi okno. Domobranci, skupno z nemškimi žandarji iz Žabnice, so Ivana ujeli živega ter ga po mučenju mrtvega pustili pred barako. Po dveh dneh iskanja ga je mati po obvestilu Ivane Masterl iz Crngroba našla ob baraki povsem iznakaženega. Bil je brez ušes, s preklano glavo in velikimi ranami po telesu.

Nato so se domobranci vračali skozi Crngrob. V mežnariji so pri Ivani Masterl napravili hišno preiskavo. Tu so se hvalili med njimi tudi Ivanovi sošolci, kako so ga ubili.⁵⁴ Na drugem mestu v Crngrobu pa so ob pitju žganja govorili: »Malo smo jim ‚uštimali‘ bunker gor v Ošovci, tale ponvica je bila tudi gori. Čukovega Ivana pa ni bilo nič škoda, saj je bil tako bolan.«⁵⁵ Tragedija se je zgodila prav zadnji dan te kurirske zveze. Naslednjega dne, 18. avgusta, so jo partizani sami nameravali opustiti. Čutili so, da njihove poti niso več samo njihova skrivnost.⁵⁶

Dva dni po Ivanovi smrti so ga njegova mati, Jakob Jamnik iz Žabnice in Rudolf Skrbiš s Šutne ter žabniški grobar Franc Kokalj pokopali v grob, v

Ivan Lužan-Slavko iz Šutne je bil 17. avgusta 1944 zverinsko ubit kot partizanski kurir pred zavetiščem v Ošovci

katerem sta že pol leta počivala padla partizana Slavka Zorman in Franc Kalan.⁵⁷

Padli Ivan Lužan je bil rojen 2. septembra 1925 v Šutni kot sin očeta Pavla (1898—1974), železničarja, in matere Matilde, rojene Rajgel (1899—1980). V stari Jugoslaviji je bil član Sokola v Žabnici. S sedemnajstimi leti ali v drugem letu nemške zasedbe se je učil za kovinostrugarja v Kranju (Luftfahrtgeräthewerk), vendar je bil spomladi mobiliziran za delo na kmetih ter poslan v Šmohor (Hermagor) na Koroškem. Od tod je čez mesec dni pobegnil domov in se zaposlil kot progovni delavec pri železniški sekciji Skofja Loka. Februarja 1943 je bil mobiliziran v »Reichsarbeitsdienst«, čez pol leta pa preoblečen v vojaško suknjo in poslan v Freising na Bavarsko, kjer je bil dodeljen topničarjem. Čez štirinajst dni je bil odposlan v Grenoble (Francija), kjer je opravil vojaške vaje. V februarju 1944 je prišel domov na dopust in se ni več vrnil v nemško vojsko. Marca 1944 je prostovoljno šel v partizane. Mesec dni pred svojo smrtjo je bil zaradi izredno vestnega opravljanja nevarne naloge sprejet v Skoj.

Dne 16. avgusta 1944 se je Lužan zadnjič pri Orlu na Šutni sestal s svojo mamo in ji sporočil, da bodo zapustili ta kraj naslednji dan.⁵⁸

Ivan Lužan (1925—1944) je bil zagotovo eden od številnih mladih Slovencev — narodnjakov, ki je komaj 17 let star občutil vso trdoto kruha in pete pruskega škornja. Prostovoljno se je odločil za odhod v partizane in prerano omahnil v smrt pod bratomorno roko. Čez štirinajst dni bi dopolnil šele devetnajst let.

Domobranska postojanka v Žabnici

Težko in nerad se človek po skoraj štiridesetih letih loteva te temne in boleče strani v zgodovini našega naroda, ko se je šele zadnje leto nemške okupacije tudi na Gorenjskem peščica Slovencev odločila za izdajalsko pot in vstopila v službo gestapa. Tudi strah pred drugačno družbeno ureditvijo ni opravičeval te njihove odločitve, najmanj pa, da so ponudili roko gestapu in z njo skupaj izvajali nasilje nad ljudmi, ki so se upirali, da bi Gorenjska postala nemška, kot je to zapovedal Hitler. To je treba storiti predvsem zato, da bi bili jasnejši in razumljivejši dogodki, ki jih opisujem v zvezi z uboji, ki so jih zagrešili žabniški domobranci v Križnogorskem hribovju in v okolici Crngroba.

Postojanka domobrancev v Žabnici⁵⁹ je obstajala le slabo leto dni, in sicer od 19. junija 1944 do 9. maja 1945. V pravcato trdnjavo, obdano z bodečo žico, so spremenili Miklavževo domačijo, danes Zabnica št. 2. Vanjo se je ob pomoči gestapa

Miklavževa domačija v Žabnici, ki je bila od 22. junija 1944 do 9. maja 1945 domobranska postojanka. Foto M. Masterl

nasilno vselil domobranski vod s štirimi desetlinami, ki jim je poveljeval vodnik Anton Skobec, doma nekje iz okolice Polhovega Gradca. Komandir postojanke je bil Anton Biček iz Kopačnice. Njemu je bilo podrejenih približno petdeset domobrancev. Okoli deset domobrancev pa je opravljalo še razne druge naloge. Postojanka je bila podrejena 16. marca 1944 ustanovljeni domobranski postojanki v Škofji Loki, le-ta pa gestapu (Geheime Staatspolizei, slov. tajna državna policija — op. M. M.). Glavni organizator škofjeloške ali prve domobranske postojanke na Gorenjskem (izjema Polhograjsko hribovje) je bil Rudolf Humer, ki je imel čin SS Oberscharführerja.

Šef civilne uprave za Gorenjsko s sedežem na Bledu dr. Friedrich Rainer je dne 3. decembra 1944 v Ljubljani pred javnostjo o domobrancih med drugim dejal naslednje: »Na Gorenjskem smo ustanovili enote samoobrambe (Oberkrainer Selbstschutz — op. M. M.). To sem dovolil jaz in izdal zanje posebna navodila.«⁶⁰

Postavitve te postojanke na Sorškem polju oziroma pod vzhodjem Križnogorsko-Sentjoškega hribovja so že nekaj časa prej ovirali partizani. Požgali so poslopja, v katera so se nameravali vseliti domobranci. Na večer pred prvim majem je zagorel Ajmanov grad pri Sv. Duhu, za njim pa so 29. maja 1944 porušili in zažgali v Žabnici še poslopje osnovne šole in župnišče, ki pa ni pogorelo.

Ustanovitelja domobranske postojanke v Žabnici sta bila brata Pavle in Jože Dolenc, Bolčeva iz Spodnjega Bitnja. Prej sta se usposabljala v domobranski postojanki v Lučinah v Polhograjskem hribovju. Moštvo postojanke so sestavljali tretjino vaščani iz Žabnice in njene ožje okolice, drugi dve tretjini pa tujci. Med domačimi so bili nekateri tudi partizanski ubežniki, kar je v veliki meri pospeševalo njihovo razdiralno delo pri poprej dokaj enotnem prebivalstvu. V svoji sestavi so imeli med drugim propagandista, preiskovalca in črno roko.

Poglejmo posledice ustanovitve te postojanke v Žabnici. Nemci so v Žabnici zaradi domobrancev zmanjšali število svojih orožnikov od prvotnih 25 na 10 mož. Orožniki in domobranci so si takole razdelili območji svojega delovanja: Domobranci so nadzorovali severni del Žabnice, Bitnje, Crngrob in predvsem osrednji del Križnogorsko-Sentjoškega hribovja, kjer so se zadrževali partizani. Orožniki pa so nadzorovali le južni del Žabnice, Dorfarje in Sv. Duh. V večjih hajkah so domobranci nastopali skupaj z žabniškimi orožniki ali okrepljeni z domobranci škofjeloške posadke. Žabniški orožniki, razen dveh izjem, ki sta tudi prejela zaslužno kazen, so bili dokaj strpni do domačinov, kar ni mogoče reči za domobrance. Sčasoma so domobranci postali hujši, pravi janičarji. Pri gestapu v Škofji Loki so imeli več vejljave kot njihovi lastni orožniki. Zaradi tega tudi med orožniki in domobranci ni bilo takega sodelovanja in vzdušja, kot si ga je želela nemška tajna državna policija — gestapo. Domobranci so postali več kot nadležni nemškimi orožnikom, saj so vplivali celo na njihove premestitve. Tako so bili v Žabnici znani primeri, da so nemški orožniki pravočasno opozarjali vaščane o domobranskih nakanah, pripravah na racije in hajke. Vse večje podvige tako proti domačim aktivistom Osvobodilne fronte kot proti partizanom so pozneje zato načrtovali le gestapo in domobranci.

Ob tesnem sodelovanju z gestapom, najhujšim sovražnikom privrženecv Osvobodilne fronte in partizanov, so domobranci izgubili še zadnjo mero človečnosti. Drugo za drugim so se vrstila njihova nasilja, hišne preiskave, racije, aretacije in pretepanje domačinov, ki so se upirali obleči domobransko uniformo. Neumorno so postavljali zasede na partizanskih kurirskih poteh in okoli hiš, ki so imele svoje v partizanih. Pomnožili so svoje pohode v gozdove, posebno v Križnogorsko-Sentjoško hribovje, kjer so opravili številne uboje. Svoja nasilja so začeli izvajati množično tudi proti vaščanom. Moške so silili, naj vstopijo v njihove vrste, in izdelovali so sezname tistih prebivalcev, ki jih je treba izseliti. Tako so konec julija 1944 nasilno odvedli 24 vaščanov najprej v svojo postojanko v Žabnico in od tod v domobransko postojanko v Škofjo Loko, kjer so jim grozili, da jih bodo poslali odstranjevat ruševine v severno Nemčijo. Dne 2. septembra 1944 so aretirali 50 domačinov in jih izročili gestapu v Škofji Loki, kjer so bili zaslišani, mlajši pa še pretepeni, večina jih je bila odpeljanih v Begunje in naprej v koncentracijska taborišča.

Črna roka domobranske postojanke, ki je morila ponoči po stanovanjih ali pred hišami v Žabnici, Sutni, ima na vesti več domačinov. Imena žrtev in njihovih morilcev so znana.⁶¹

Tretji črni dan: 8. maj 1945

Le dan prej, preden so Nemci in z njimi domobranca morali oditi z Gorénjske v že razpadajoči rajh, je v Crngrobu pod streli domobranca Antona Skobca padla še zadnja žrtev. Tik pred koncem vojne je tako bila usmrčena štiridesetletna mati dveh nedoraslih otrok Ivana Masterl, rojena Lampič (1905 do 1945), po domače Ulčarjeva Johana iz Starega Dvora.⁶²

Štirje domobranca iz postojanke v Žabnici so pod poveljstvom vodnika Antona Skobca v torek popoldne 8. maja 1945 odšli v Crngrob po kolesa in konje, ki so jih potrebovali za svoj beg na avstrijsko Koroško. Še zadnjič so hkrati tešili svoje morilske nagone. Ta dan so nameravali usmrtiti Micko Masterl, rojeno Cof, in Ivano Masterl. Najprej so v hiši Matevža Masterla z usmrtitvijo grozili njegovi ženi Micki. Po prerekanju so se zadovoljili le s kolesom sina Franca, ki je bil tedaj pri partizanih. Zahtevali so tudi žganje.⁶³ Medtem ko je bilo slišati vpitje iz hiše Matevža Masterla, je sosedova hčerka Minka Masterl, odhitela v mežnarijo, da posvari Ivano Masterl, da pri sosedu razgrajajo domobranca in da naj se z otrokoma hitro umakne iz mežnarije.⁶⁴ Zakaj Ivana nasveta ni upoštevala, ampak je domobrance počakala pred mežnarijo z obema otrokoma? Ali je bila zares toliko zaverovana v skupino zavezniških letal, ki so tega sončnega in jasnega popoldne parala nebo nad Crngrobom; znano močno brnenje njihovih motorjev je izražalo takratno moč zavezniškega letalstva. Morda je tedaj Ivana ob tem še bolj čutila, da se naglo bliža konec vojne, in je za kratek čas pozabila na bližajočo se nevarnost.

Iz tega ali podobnega razmišljanja jo je zdramilo vnaprej pripravljeno hinavsko vprašanje domobranca: »No, gospa, kdo bo zmagal? Vi že veste, kdaj bo prišel Tito?« Pomen zastavljenega vprašanja in kam njegova ost meri, je bilo obema jasno.

Ivana je zaslutila nevarnost. Njeni odgovori, zaradi miselne odsotnosti, takrat niso bili taki, da bi črnorokce zadovoljili ali jih odvrnili od namena, zaradi katerega so prišli v Crngrob. Vpričo obeh otrok so jo surovo pograbili in odgnali navzdol na pot, ki iz Crngroba vodi v Dorfarje. Desetletni sin Francelj je ob tem izginil menda v Babnikovo globel (Poden). Hčerka Anka (Ivanka), tedaj stara devet let, pa je tekla za domobranci, ki so gnali njeno mater, dokler jo pri Benovem križu pod klancem niso spodili domov. Ivana je tedaj hčerki namenila svoje zadnje besede, rekoč: »Ani, pridna bodi, saj bom hitro nazaj.« Nesrečni otrok je s strahom še vedno sledil materi, vendar v večji razdalji.⁶⁵ Ko so imeli za seboj že zadnjo vaško hišo in kjer crngrobska pot preide v gozd, je Ivana zaradi dogodkov prejšnjega dne zaslutila, da jo v bližnjem gozdu nameravajo domobranca ustreliti. Pogumna žena, čeprav brez ene roke, se je Skobcu poskusila iztrgati in mu preprečiti uporabo orožja. Okoli petdeset metrov vzhodno od hiše Crngrob št. 1 se je na poti vnel neenak boj žene z moškim, večšim ubijanja. Trajal je le kratek čas, da se je Skobcu posrečilo odriniti Ivano od sebe in jo pahniti po strmem severnem bregu proti dnu potoka Bindapoha. Strel iz Skobčeve brzostrelke so najprej Ivano pritislili k tlom. Padla je na kolo, ki ga je bila Albina Benedičič — Crngrob št. 1 pred domobranci skrila pod dračje. Tu je v Ivano, ki se je še enkrat skušala dvigniti, Skobec izstrelil še preostale naboje iz brzostrelke in jo končno usmrtil.⁶⁶

Med cerkveno lopo in mežnarijo v Crngrobu so domobranci 3. maja 1945 prestregli Ivano Masterl; puščica označuje kraj, kjer so jo ustrelili. Foto M. Masterl

Po strelah sta oba otroka, ki sta pričakovala najhujše, zama iskala mater, ki je že mrtva ležala v gozdu nizko pod potjo z obrazom navzdol. Z vaščani sta jo našla in jo v slovo na hrbtu prekrižala in stekla domov v mežnarijo, kjer sta v joku sama preživela to težko prvo noč brez staršev.⁶⁷

Poglejmo na kratko življenjsko pot Ivane Masterl in njen delež v narodno osvobodilnem boju, zaradi katerega so jo domobranci tako strupeno sovražili, preganjali in končno ubili.

Ivana se je rodila v železničarski družini 22. aprila 1905. Po končani osnovni šoli se je zaposlila kot delavka na žagi lesnega industrijalca Franca Dolenca na Trati pri Skofji Loki. Leta 1924 je dobila zaposlitev v tovarni klobukov Sešir v Skofji Loki, kjer je delala pri sušilnem stroju (centrifugi), ki ji je leta 1926 odtrgal desno roko v rami. Zato je bila predčasno invalidsko upokojena. Z Alojzom Masterlom, bratrancom svoje matere, se je poročila leta 1934. Z možem sta pred drugo svetovno vojno stanovala na Šutni in na Suhi pri Skofji Loki.⁶⁸

Zadnje njuno skupno bivališče je bila mežnarija v Crngrobu. Vanjo sta se skupaj z dvema otrokoma vselila potem, ko sta jo izpraznila zakonca Gorjup, še pred njima pa je tu stanoval cerkovnik, ki je izdal partizane v Rovtu marca 1942 in se zato preselil na Koroško.⁶⁹

V novem prebivališču, v vzhodju Križnogorskega hribovja, je Ivana Masterl takoj prišla v stik s partizani, najprej s Pavlom Kavčičem-Mihom. Postala je vestna in zanesljiva kurirka, obveščevalka in sodelavka partizanov vse do

Ivana Masterl, rojena 1905 v Starem Dvoru pri Skofji Loki, je bila 8. maja 1945 ustreljena v Crngrobu kot aktivistka Osvobodilne fronte

svoje smrti. Vedela je za vsa partizanska zavetišča na tem območju. Sem je prinašala novice, pošto, nujna varnostna sporočila o nameravanih hajkah, hrano in druge potrebščine. V dolino je odnašala partizansko časopisje in sporočila svojcem partizanov.⁷⁰ Vsa svoja pota je obdržala v strogi tajnosti. Na sestanke s partizani je običajno hodila s kozo in tako prekrivala namene svojega zadrževanja v gozdu. S časom nihče ni več uporabljal v pogovoru njenega imena, marveč so partizani rekli kratko: »Na zvezi sem bil s kozò.«⁷¹

Oba zakonca sta aktivno sodelovala v narodnoosvobodilnem boju, vendar to kljub previdnosti ni ostalo skrito domobrancem v Žabnici. Njihovo mržnjo si je pokojna Ivana nakopala s svojo delavnostjo, pogumom in odrezavostjo. Pred cvetno nedeljo leta 1945 je na primer nesla iz Dorfarjev v Crngrob za partizane poln nahrbtnik hrane, največ je bilo suhega mesa. V klancih pod crngrobsko cerkvijo se je srečala z domobranci. Le-ti so jo vprašali, kje je bila in kaj nosi tako težkega v nahrbtniku. Odgovorila je, da je nesla naprodaj veliko-nočne butarice in je zanje dobila nekaj hrane za otroka. Domobranci so bili že pri zadnjih hišah, ko so se šele zavedeli, da so Ivani prehitro nasedli. Vrnili so se v njeno stanovanje v Crngrobu in izvedli hišno preiskavo. Ivana, ki se domobrancev ni nadejala, nahrbtnika ni izpraznila, kar bi lahko pričalo, da sta hrana in meso v resnici za njeno družino. Nahrbtnik je ostal napolnjen in celo prekrit, ker ga je Ivana nameravala že tisti dan odnesti naprej partizanom. Domobranci so ji nahrbtnik zaplenili in ga odnesli s seboj na svojo postojanko v Škofjo Loko. Ivana se je takoj za njimi napotila v Loko. Na domobranski postaji je od Homolovega Jaka zahtevala, da ji vrne nahrbtnik. Zabrusila mu je, da mora kot invalid preživljati dva otroka in da njemu tega ni treba, ker nima otrok. Ker nahrbtnika ni dobila, je ponj odšel še njen mož Lojze. Domobrance je bilo treba prepričati, da je hrana last njegove družine. Jaka ga je nagnal: »Izgini! Če te bodo naši dobili, boš padel!« Ko se je praznih rok

vračal domov v Crngrob, je opazil, da ga v Grogovčevem hribu resnično že čakata dva domobranca. Obrnil se je proti Pevnu in, ko sta se domobrancia napotila proti Crngrobu, je zavil v Papirnico in od tod v Dorfarje. Od tam je poslal ženi sporočilo, da mu je v Dorfarje dostavila najnujnejše stvari za odhod na Koroško, kjer je ostal še štirinajst dni po koncu vojne.

Ponos, narodno zavest in drznost Ivane izkazuje dogodek, ki se je zgodil v Žabnici teden dni pred koncem vojne. Ob prejemu živilskih nakaznic se ni mogla vzdržati, da ne bi dejala: »To so gotovo ta zadnje nemške karte, nove nam bodo dali že drugi.«⁷²

V Križnogorskem hribovju se je Ivanka večkrat srečala z domobranci. Teden dni pred koncem vojne je bila na pogovorih s partizani na Lavtarskem Vrhu. Ko se je s kozo vračala domov v Crngrob, so jo na Planici ustavili žabniški domobranca. Vprašali so jo, kaj ima govoriti s partizani. Odgovorila jim je odrezavo, da prav toliko kot z domobranci in da govori z vsakim, ki jo nagovori. Tedaj so jo hoteli odpeljati v svojo postojanko v Žabnico. Ivana je zaslutila, da se to ne bo dobro končalo zanjo, zato je zahtevala, da jo odvedejo na gestapo v Škofjo Loko. Tu je v soglasju s partizani vzdrževala zvezo z enim izmed gestapovcev. Ko je po izpustitvi prišla domov v Crngrob, je dejala, da je še hudič ne mara. To pot je srečno ušla gotovi smrti in ostala v mežnariji sama z mladoletnim sinom Francem in hčerko Ano (Ivanko).⁷³

Sedmega maja 1944 ali dan pred svojo smrtjo se je Ivana Masterl vračala po poti iz Dorfarjev domov v Crngrob. V klancih pod prvo crngrobsko hišo pokojnega Lovrenca Logondra je morala mimo voda žabniških domobrancev, ki so ob poti počivali ali v gozdu prežali za partizani. Šla je mimo njih, kot da jih ne vidi, zroč v nebo. S tem jim je brez besed dala vedeti, kako so ji odurni, nadležni in da niti ne zaslužijo njenega pogleda. Domobrancia je jezil Ivanin vidni prezir. Njeno nemo izzivanje je prekinil vodnik Skobec, rekoč: »Kaj pa tako neumno zijaš gor, ali misliš, da ti bo kdo kaj vrgel dol?« Presodila je, da Skobcu pred njegovimi podrejenimi ne kaže vračati zbadljivke, čeravno ni rada ostala dolžnica. Zbadljivke je še posebno hitro in rada ostro vračala vsakomur. Le pospešila je korak, da bi čimprej prišla mimo zadnjega domobrancia. Tudi pri hiši Frančiške Logonder, ki je bila ta čas zunaj, se ni zaustavila niti se ni k njej obrnila in ne upočasnila hoje. Kar med potjo zroč predse je Frančiški govorila o tem pripetljaju in se opravičevala: »Ne smem nič postati in se obračati, dokler tem pasjeglavcem ne izginem izpred oči.«⁷⁴

Morda je prav tedaj v Skobcu dozorel maščevalni sklep, da jo bo naslednji dan ustrelil prav na tem kraju. Ali pa sta bila kraj umora in kraj srečanja le slučajno ista?

Kako je pokojna Ivana Masterl do zadnje ure mislila predvsem na druge in premalo na svojo osebno varnost, kaže tudi naslednje njeno dejanje. Uro pred tem, ko so le štirje domobranci drzno vdrli v Crngrob, je še opozorila kmeta Babnika in Marka, naj nemudoma skrijeta svoje konje in kolesa, ker jih domobranci po ravnini že pobirajo. Oba kmeta sta po njeni zaslugi rešila svojo vprežno živino in kolesa.⁷⁵

Značaj, skrbnost in poštenost Ivane opredeljuje tudi primer zlate ženske zapestne ure. Jeseni 1944 je morala oditi partizanka Mici Završnik-Marina s Križnogorskega hribovja na Primorsko. Pri Ivani Masterl je shranila svojo zapestno uro. Po njeni smrti je uro lastnici vrnila Ivanina hči Anka. Za vsak primer je Ivana svoji devetletni hčerki še pred smrtjo povedala, za katero tablo

križevega pota v crngrobski cerkvi je skrita ura, ki je last Buhove Mici iz Virmašev.⁷⁶

Primalo je prostora na razpolago, da bi v njem lahko opisal, kaj vse je v življenju Ivana dobrega storila za soljudi. Domačini so jo pokopali na pokopališču v Stari Loki v četrtek 10. maja ali šele dan za tem, ko so domobranci odšli na Koroško. Vsi, ki so jo poznali, so po njeni smrti dejali, bila je zares pravi človek. V hudih medvojnih časih je hitro presodila, kje ji je kot Slovenki mesto. Vse do kraja jo je tudi zanesljivo vodil njen izostren čut za pravičnost do sočloveka. Ta žena je gotovo padla kot žrtev obeh idealov, katerim je posvetila svoja mlada najlepša leta. Vendar zaman iščemo danes na zemljišču, kjer je padla ali na pokopališču v Stari Loki, skromno posvetilo z njenim imenom. Le na vaškem spomeniku vojnim žrtvam v Zabnici sta zapisana ime in priimek te junaške in požrtvovalne žene, ki je v svojem življenju z eno roko več postorila kot drugi z obema.

V spomin in opomin

Prispevek posvečam svoji materi Francki Masterl (1890—1964). Crngrob je bil njen rojstni kraj. Bila je delavka v tovarni klobukov Sešir v Škofji Loki in vedno na braniku delavskih pravic. Prištevala se je h krščanskim socialistom in je bila udeleženka predvojnih stavk tekstilnih delavcev v Škofji Loki. Med najhujšimi preizkušnjami, ko je šlo za biti ali ne biti, je bila na tisti strani, ki se je upirala in bojevala proti nemškemu nasilju.

Crngrob in mežnarija me še posebej spominjata na težko življenjsko pot moje matere in na rano mladost, ki sem jo tu delno preživel. V drugi svetovni vojni je ta hišni krov menjaval svoje gostače in spreminjal svoj namen. Z njimi se je tudi spreminjalo vedenje njegovih stanovalcev do tedanjih medvojnih razmer.

Leta 1942 je bila v mežnariji trafika in mala točilnica pijač. V njej je 26. marca dozorel sklep o prvi izdaji taborišča partizanov na tem območju. Njemu je sledil že omenjeni junaški boj male Selške čete partizanov v Rovtu s številčno desetkrat močnejšimi nemškimi policisti. Kasneje je bila mežnarija priča mnogim burnim dogodkom. Tri od teh obravnava ta prispevek.

Spominska plošča žrtvam fašističnega nasilja je vgrajena v osrednji spomenik žrtvam NOB v Zabnici. Foto M. Masterl

Uboj vseh treh partizanov in njihove aktivistke Ivane priča, kako težko in nevarno je bilo takrat delo terencev, kurirjev in aktivistov v sovražnikovem zaledju. V njem so bili brez prave zaščite, še več, v svoji delovni vnemi in mladostni zagnanosti so največkrat pozabljali na svojo osebno varnost ali pa jo zanemarjali. Pogosto tudi oboroženi niso bili tako, da bi se v sili lahko uspešno branili. Tako nemškimi policistom in domobrancem ni bilo težko ob domačih izdajalcih presenečati in pobijati slabo oborožene posameznike ali njihove manjše skupinice. Ti poboji so bili prej sramotno kot »hrabro« dejanje, saj so eni kot drugi dosledno napadali z najmanj desetkratno premočjo s sovraštvom v srcu, s sodobnim orožjem, ki mu nikdar ni zmanjkalo streliva. Napadali so jih najraje takrat, kadar v bližini ni bilo močnejših partizanskih vojaških enot.

Vsem, ki ste s pojasnili, dokazili in s pričevanjem pomagali oblikovati ta pri-spevek, najlepša hvala. Le skupaj smo uspeli oteti iz pozabe drobec tega, kako so domala pred štiridesetimi leti na Križnogorskem hribovju in pod njegovim vznož-jem umirali ljudje različnih nazorov, starosti, poklicev med najhujšo preizkušnjo našega naroda.

Viri in opombe

1. F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1977, str. 67. Ime Crngrob izhaja iz nemške besede Ehrengruben: 1291 Erngrub, 1318 Errengrub, 1423 Erngruben, kar Koblar tolmači Erdengrube »pri zemeljski votlini«, ki je bila pribe-žališče roparjev. Bezljaj je mnenja, da je »ern« srednjevisoka nemška beseda, ki pomeni orati, kopati in naselje je dobilo ime po izkopavanju mamutovega rebra, ki visi v cerkvi nad oltarjem sv. Martina. Paleontolog Ivan Rakovec ga je prvo označil kot mamutovo (*Proteus* 5/1938), končno pa je določeno kot nefosilno in ki-tovo (*Proteus* 2/1982).
2. F. Planina: Imena naselij v Loški občini, *Loški razgledi* 28. 1981, str. 215. Dorfarje, bolje Dorfarji, izhaja iz Dorfern, čemur je osnova das Dorf — vas.
3. F. Tomšič, *Nemško-slovenski slovar*, Ljubljana 1959, str. 402. Ime Gorajte verjetno izhaja iz nemške besede »Gereut«, ki pomeni laz, krčevino in trebež.
4. I. Križnar, *Revolucionarno gibanje med obema vojnama*, *Kranjski zbornik*, 1980, str. 21.
5. F. Planina, *Škofja Loka z okolico*, Ljubljana 1962, str. 114. V najstarejših urbarjih iz leta 1291 se Planica s štirimi grunti imenuje Plaminitz.
6. Podrobnosti o Križnogorskem hribovju glej (F. Planina, *Škofja Loka z oko-lico*, Ljubljana 1962, str. 111—115).
7. Miloš Zakotnik-David, *Forme* 21, takratni komandir transportne čete Gorenj-skega vojnega področja.
8. M. Masterl, I. Jan in F. Benedik: *Gorenjska v NOB, Junaki v obroču — Rovi nad Crngrobom 1942*, Kranj 1982.
9. M. Klinar, *Kronika Prešernove brigade*, Jesenice 1958, str. 109 (Arhiv Loški muzej) in S. Petelin, *Prešernova brigada*, 1967, str. 271.
10. Isto kot pod 9: M. Klinar, str. 120; S. Petelin, str. 278.
11. Isto kot pod 9: M. Klinar, str. 120.
12. S. Petelin, *Prešernova brigada*, 1976, str. 278.
13. *Krajevni leksikon Slovenije* I, Ljubljana 1968, str. 163; leta 1291 se je vas še imenovala Hrastnica po sosednjem hribu Hrastnik. France Planina: *Škofja Loka z okolico*, Ljubljana 1962, str. 114, v starih listinah se Lavtarski Vrh imenuje Wal-terschogel.
14. M. Klinar, *Kronika Prešernove brigade*, Jesenice 1958, str. 106 in 107; Kra-jevni odbor ZB Žabnica, topografija, str. 5, in pismena izjava Antonije Šifrer (1899), Gregorčeve iz Žabnice z dne 11. aprila 1957, str. 20a.
15. Isto kot pod 14, stran 107; isto kot pod 12, stran 271.
16. Isto kot pod 7.

17. Ustni izjavi Matevža Masterla (1898), Crngrob št. 11, in Minke Jamnik, rojene Masterl (1929), Crngrob št. 12.

18. Gorenjski muzej Kranj, fasc. Gendarmarieabteilung, Obersdorf 5., VII/2, Hauptmannschaftsbefehl Nr. 2.

19. Isto kot pod 14, str. 121.

20. Ustna izjava Blaža Omana-Fika (1904), Žabnica št. 41 in Franciške Oman, roj. Sifrer (1909), Žabnica št. 41: *Partizani so prišli zjutraj, ko je bila še tema, k nam v kuhinjo. Bila sem doma sama z otroki. Prosili so me, da jim pokažem pot v Dorfjarje, da ne bo vodila mimo orožniške postaje. Vodila sem jih mimo hiše in do konca pokopališča. Nekdo od njih, ki me je moral poznati, je dejal: »Adijo, Francka«. Zjutraj so Žabničani ogledovali široko poteptani sneg in spraševali, kaj se je tod ponoči dogajalo. Zatrjevali smo, da mi ničesar ne vemo. Tudi orožniki niso nič spraševali.*

21. Ustna izjava Lojzeta Potočnika-Demidova (1921), komisarja 1. čete I. bataljona Prešernove brigade, Škofja Loka, Groharjevo naselje št. 5.

22. Antonija Zihlerl, rojena Triler (1918), Sp. Bitnje 18, je 5. marca, ko je šla z otroki v Crngrob, srečala ovaduha, ko je iz Crngroba hitel v Žabnico (ustna izjava Zihlerlove).

23. Ustna izjava Matevža Masterla (1898), Crngrob št. 11.

24. Isti vir kot pod 18 in Jože Logonder-Babenk (1933) s Crngroba, stanujoč Forme 19.

25. Ustna izjava Janka Zihlerla-Digučka (1915), Lušinovega od Sv. Duha št. 12, člana partizanskega zavetišča (karavle) Micka.

26. Ustna izjava Milke Oman-Martel, rojene Krajnik (1916), Tajnetove iz Hudega polja, stanujoče Škofja Loka, Frankovo naselje št. 140.

27. Ustna izjava Valentina Hafnerja-Čaruge (1909), Žaneta, Jamnikovega iz Stare Loke 57, in Mice Hafner-Marine, roj. Završnik (1920), Virmaše 28.

28. Ustna izjava Mice Hafner-Marine, rojene Završnik in arhiv ZB Škofja Loka. *Brat Tine-Zdravko je stopil v partizane (Loško četo) 13. februarja 1943. Leta 1944 je bil udeleženec partijskega tečaja v Cerknem. Kot politični delavec je deloval na območju Škofje Loke in Medvod. Prvega aprila 1945 je padel kot komisar nekega bataljona na Vojskem.*

Ivan Plestenjak-Ljubomir je 14. marca 1943 vstopil v Loško četo. V avgustu 1943 je bil poslan na območje Žabnice z nalogo ustanavljanja vaških odborov Osvobodilne fronte. Nazadnje je bil v strojarni v Cerknem. V zadnji sovražnikovi ofenzivi 21. marca 1945 je bila strojarna izdana in napadena. Devet dni je potreboval, da je prišel iz Cerkna na Križno goro na zdravljenje. Dne 30. marca 1945 so ga domobranci ustrelili na Križni gori v bunkerju pod Kmincem skupaj z ostalimi tremi bolniki.

29. Ustni izjavi kot pod 25 in 26.

30. Isto kot pod 25.

31. Isto kot pod 26.

32. Isto kot pod 26.

33. Ustna izjava Marije Masterl, rojene Martelak (1901), Pšavenkove, Crngrob 12.

34. Ustna izjava Toneta Logondra-Babenska (1929), Crngrob 6.

35. Ustna izjava Minke Jamnik, rojene Masterl (1929) — Pšavenkove, Crngrob št. 12.

36. Isto kot pod 25.

37. Isto kot pod 26.

38. Ustna izjava Mare Guzelj (1909), Škofja Loka, Partizanska cesta 24: *Viko Guzelj (1905—1945) je bil najstarejši sin naše družine s Spodnjega trga. Zaposlen je bil v tovarni klobukov Sešir v barvarni. Oktobra 1943 ga je gestapo aretirala in odpeljala v zbirno taborišče Begunje in od tod v koncentracijsko taborišče Dachau. Ohranjena so številna pisma, ki jih je »Vika« pisal svoji materi Mariji iz Dachaua v Škofjo Loko. V vsakem pismu je med drugim namenil pozdrave tudi Slavki Zorman. Sel je skozi taborišča Buchenwald, Doro in Bergen Belsen, kjer je bil 12. marca 1945 usmrčen v masovnem pomoru zapornikov tega taborišča. Z njim sta v tem času izgubila življenje še njegova stanovska tovariša Valentin Sever in Janez Martelak iz Puštala. Vsi trije so bili krščanski socialisti in delavci tovarne klobukov Sešir v Škofji Loki. Iz tega taborišča se je od Ločanov vrnila domov le tekstilna*

delavka Francka Jurjevič (1910), poročena Jamnik (Podskalčna), Škofja Loka, Poljanska c. 24.

39. Jože Vidic, *Zločin pri Sv. Lenartu*, Ljubljana 1973, str. 23 in 24 in pismena izjava Cilke Kalan (1924), poročene Kržišnik, Škofja Loka, Spodnji trg št. 39 z dne 21. maja 1957 — Arhiv ZB Žabnica. Ko so Nemci ob spopadu z delom Prešernove brigade 9. decembra 1943 požgali vas Pevno, so Omanovi, oče Franc-Hmelnicki (1893—1952), mati Frančiška (1893—1944) in hčerka Cilka-Fjodorika (1924) odšli v partizane. Leta 1944 pa še drugi sin Janez. Mati je smrtno ranjena izdihnila na rokah svojega moža 12. junija 1944. Z zadnjimi močmi je še pritekla v čevljarški (Kržišnikov) bunker v bližini Zakrašnikove kmetije pri Sv. Lenartu v Selški dolini, da je lahko svojega moža opozorila na pretečo nevarnost in ga pozvala na hiter umik. Tako je tudi mati sina Franca tri mesece po njegovi smrti zaradi izdajstva nekdanjega partizana vosovca Rada Murnika-Gabrčanovega z Rovta nad Sv. Lenartom, takrat že domobranca, kot ena izmed devetih žrtev, ki so okrog Zakrašnikove domačije ta dan morale leči v prerani grob.

40. Pismena izjava Marije Kalan, rojene Kalan (1920) — Fajdigove, Dorfarji 14, Arhiv ZB Zabnica.

41. Isto kot pod 9: M. Klinar, str. 120 in S. Petelin, str. 280.

42. Ime Ošovca najverjetneje izhaja iz imena vovša (drevesa jelše), ki je zvest spremljevalec potokov in grap. Domačini ime vovše izgovarjajo ovša ali celo oša. Tudi ime Pošpah je nekdanja skovanka za grapo Ošovca iz slavenske besede vovša in nemške besede za potok — Bach.

43. Ustna izjava Pavla Lužana (1922) — Čukovega, Šutna št. 15.

44. Ustna izjava Antona Ješeta-Zlatka (1923) — Blažetovega iz Stare Loke, tedanjega kurirja karavle VOS v Ošovci, stanujočega Ljubljana, Zvezda 12.

45. Isto kot pod 44, in ustna izjava Franca Potočnika-Povelka (1922) od Sv. Duha, tedanjega kurirja karavle v Ošovci, stanujoč Sv. Duh št. 46.

46. Isto kot pod 44. Jože Mrgole, ki je bil samostojen krojaški mojster in je imel delavnico v kašči pri Dolinarju v Dorfarjih in je stanoval pri Petru Porenti — Mohorju, Sv. Duh 48, se spominja, kako je na Gregorčevem podu v Žabnici pomerjal uniformo Antonu Ješetu. Med tem ga je nemški orožnik Čretnik čakal v hiši, da ga je potem pospremil na dom.

47. Isto kot pod 45 in ustna izjava Stanislave Kekez, rojene Detela (1926), Rijeka, Ivana Milutinovića 26.

48. Isto kot pod 45 in pismena izjava Matilde Lužan, rojene Rajgel (1899—1980) z dne 14. junija 1956 (Arhiv ZB Žabnica). V njej je netočno navedeno, da je bil kurir Skofjeloškega odreda.

49. Ustna izjava Jožeta Mrgoleta (1914), Godešič 66. Brat Ludvik, po poklicu krojač, je padel v zadnji sovražnikovi ofenzivi kot mitraljezec Gorenjskega vojnega področja marca 1945 na Poreznu. Po pripovedovanju Antonije Porenta (1906), rojene Tonja, in Petra Porente (1901), po domače Moharjevega Petra od Sv. Duha 48, sta kurirja Ludvik Mrgole in Janko Križaj (bratranec Antonije) na svoji kurirski poti prihajala sem, kjer sta povpraševala po nemških zasedah, ki so varovale važnejše prehode. Večkrat sta tu prenočevala.

50. Isto kot pod 45.

51. Pismena izjava sorodnikov (Arhiv ZB Škofja Loka). *Jože Vidmar je bil ključavničar. Ko je bil 17. avgusta 1944 ujet na Planici, ni hotel vstopiti k domobrancem. Zato je bil odpeljan v Begunje in od tod v Salzburg. V začetku maja 1945 mu je uspelo priti domov v Staro Loko. Sedmega maja 1945 so ga domobranci dva dni pred svojim odhodom na Koroško ustrelili na Starmanovem vrtu v Stari Loki.*

52. Ustna izjava Milke Jenko, rojene Križaj (1913), Zgornja Senica 23. *»Brat Janko je nosil v partizanih zeleno nemško uniformo. Bil je nekoliko naglušen. Oboje je zanj postalo usodno. Partizanski stražar ga je po tretjem pozivu 'stoj' ustrelil 8. septembra 1944 pred partizanskim zavetiščem na Rakovniku na desni strani Sore, ker ga je zamenjal za Nemca.«* O Križaju glej še knjigo *»Pali nepobedeni«*, Beograd 1965, str. 75.

53. Isto kot pod 45.

54. Pismena izjava Matilde Lužan, rojene Rajgel (1899—1980) z dne 14. junija 1956 (Arhiv ZB Žabnica) in ustna izjava Jožeta Mrgoleta (1914), Godešič 66.

55. Ustna izjava Matevža Masterla (1898) in Marije Masterl, rojene Cof (1904), Crngrob 11.
56. Isto kot pod 54.
57. Isto kot pod 45.
58. Isto kot pod 54.
59. Pismena izjava Antonije Šifrer (1899), Gregorčeve iz Žabnice št. 55 (Arhiv ZB Žabnica) ter njena ustna izjava avtorju. Ustna izjava Antonije Zihlerl (1918), rojene Triler, Spodnje Bitnje.
60. Arhiv inštituta za delavsko gibanje (AIZDG), fasc. 3/1-3.
61. Isto kot pod 59.
62. Pismena izjava njenega moža Alojza Masterla (1900—1962) z dne 17. aprila 1957 (Arhiv ZB Žabnica).
63. Isto kot pod 23.
64. Isto kot pod 35.
65. Pismena izjava Ivanke Slemenik, rojene Masterl (1936), Tomaška vas 29, 62383 Smartno.
66. Isto kot pod 23 in ustna izjava Valentina Benedičiča, Crngrob št. 1.
67. Isto kot pod 65.
68. Isto kot pod 62.
69. Isto kot pod 23.
70. Isto kot pod 62 in ustna izjava Valentina Hafnerja-Žaneta (1909), Stara Loka 57.
71. Ustna izjava Mice Hafner-Marine, rojene Završnik (1920), Virmaše 28.
72. Isto kot pod 23.
73. Isto kot pod 23 in 62.
74. Ustna izjava Frančiške Logonder, roj. Benedičič (1904), Crngrob št. 2.
75. Isto kot pod 24.
76. Isto kot pod 71.